

Opponensi vélemény

Takács László:

Egy sztoikus filozófus és irodalomkritikus Nero udvarában

című disszertációjáról

Mielőtt magát a disszertációt kezdenénk értékelni, szükséges megjegyezni, hogy az ókortudományi kutatások súlypontja az utóbbi évtizedekben a klasszikus kor témáitól a későbbi idők felé tolódott el. Az aranykor helyét egyre inkább az ezüstkör, a klasszikus kor helyett a hellénizmus kora kerül a kutatások homlokterébe. Sőt, külföldi példák azt mutatják, hogy az ókorban készült irodalmi kánon, amely egyrészt a kánonba fölvetett személyek túlélését eredményezte, és mindeközül az egyetemi oktatás és a kutatások témáit meghatározta, egyre inkább elveszti hatását, és a kutatás egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a későbbi korok, az egyházatyák és a középkori szerzők latin irodalmi hagyatéka felé. Takács László disszertációja témaválasztásában ehhez az egyre erősebb nemzetközi irányzathoz kapcsolódik a disszertációjával.

Természetesen, Magyarországon az egyes klasszika filológiai szaktudományok, mint például az ókor filozófia története, a klasszikus régészet művelői már korábban is kutatták a későbbi korok szerzőit, de az ókori irodalomtörténet területén ez a fordulat mindeközül nem volt jellemző.

Az eddig elmondottakat másként úgy is megközelíthetjük, hogy Takács László munkássága igen erősen kapcsolódik a nemzetközi kutatásban mutatkozó új irányzatokhoz. Ezt bizonyítja huszonnégy nemzetközi konferencián való részvétele, melyek közül többet Magyarországra hozott. Ugyancsak kutatásainak erős nemzetközi háttérére utal a tagsága olyan nemzetközi szervezetekben, amelyek az ezüstkör kutatását tekintik fő feladatuknak. Eredményeinek elfogadottságát jól mutatja imponáló idézettsége.

A disszertáció a későbbi korok irányzatai közül a római sztoikus szerzők műveivel foglalkozik. A témaválasztás azért jelentős, mert egyrészt a sztoikusok tevékenysége a sztoikus logika múlt század derekán történt fölértékelése után egyre inkább az ókortudomány érdeklődésének a homlokterébe került, másrészt az ezüstkörben a sztoikusok határozták meg Róma szellemi életét. A római nyelvtudományban, filozófiában köztudomásúan nagy volt ennek az iskolának a szerepe, de Takács László disszertációja bizonyítja, hogy ugyanez elmondható az irodalmi és az irodalomelméleti tevékenységükről is.

A disszertáció tehát egy aktuális és egyben jelentős témát dolgoz föl.

Takács László disszertációját látszólag egy személy munkásságnak, de valójában egy egész korszak irodalmának szenteli. Az a személy, akin keresztül a korszakot bemutatja, a sztoikus filozófus Cornutus. Cornutus ugyan nem tartozik a filozófiatörténet kiemelkedő alakjai közé, de mégis filozófus volt, és mint ilyen foglalkozott irodalomelmélettel is. Személye épp az utóbbi években vonta magára a kutatók figyelmét.

A disszertációnak magának több rétege van, azaz a Nedro-kori irodalmat vizsgálja különböző irányokból megközelítve.

A disszertáció első rétegének a Cornutusra vonatkozó testimoniumok és fragmentumok gyűjteményét tarthatjuk. A Cornustól fennmaradt összes töredék összegyűjtése alapozza meg az ezt követő más irányú vizsgálatokat. A testimoniumok gyűjtésének a classica philologia területén nagy hagyományai vannak. Itt emlékeznünk kell Arisztotelészre, aki tanítványainak feladatul adta a korábbi filozófusok nézeteinek összegyűjtését; de a modern korból hivatkozhatunk a Sókratés előtti filozófusok közismert fragmentum gyűjteményére (Diels–Kranz), amely nélkül a görög filozófia Platón előtti története nem lenne tanulmányozható. Ez utóbbi is törekedett az egyes Szókratész előtti filozófusok életére és tanaira vonatkozó minden elérhető testimonium és fragmentum összegyűjtésére. De hasonló munkának tekinthetjük Magyarországon Ritoók Zsigmond zeneesztétikai szöveggyűjteményét is.

Cornutus esetében a szerzőt a vonatkozó szöveghelyek összegyűjtése a mennyiségi szempontok miatt nem állította akkora feladat elé, mint a most említett művek szerzőit, mivel a testimoniumok száma nem akkora, de nehezíti a helyzetet, hogy a rá vonatkozó híradások nemcsak latinul, hanem görögül, sőt, egy esetben még szírül is ránk maradtak. Azaz a viszonylag kisszámú töredéket egy terjedelmes irodalom áttanulmányozása révén lehetett csak összegyűjteni. Ez a gyűjtemény lesz a jövőben minden Cornutusra vonatkozó kutatás kiindulópontja.

Ezek után a disszertáció sora veszi magukat a Cornutusra vonatkozó forrásokat teljes terjedelmükben. Ezeknek a műveknek az elemzése önmagában véve is tanulságos, de a vizsgálatukból nyerhető ismeretek kiegészítik az addig összegyűjtött szövegekből lesűrhető tanulságokat.

Ez a testimonium és fragmentum gyűjtemény valamint a hozzá kapcsolódó forráselemzés alapozza meg aztán a következőkben a különböző kérdések vizsgálatát: mind a Cornutus életrajzára, mind az irodalmi és filozófiai tanításaira vonatkozó fejtegetéseket, mind pedig a Nero udvarának és korának az irodalmi életét bemutató fejezeteket.

Az első dolog tehát, amit meg kell állapítanunk, hogy egy szolid alapokon álló filológiai munkával állunk szemben, amely körütekintően összegyűjt minden adatot, és bölcs önkorlátozással csakis az adatok megszabta kereteken belül le is vonja a lehetséges következtetéseket. A disszertáció tehát ilyen módon megbízható eredményre jut mind Cornutus életével, annak megbízhatóan megismerhető részleteivel, mind pedig tanításaival kapcsolatban.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy az ókortudományban már majdnem minden kérdést földolgoztak, és számos kérdésben – Ritoók Zsigmondot idézve – már tévedni sem lehet eredeti módon, mert az összes lehetséges tévedést is mind megírták, akkor a disszertációnak a Cornutus életét és nézeteit az összegyűjtött szövegek és források alapján földolgozó része is elegendő újdonságot tartalmaz.

Az előző részekre támaszkodik azonban a disszertáció egy harmadik, ugyancsak akár önálló műként is elkülöníthető része, amely Rómának és a császári udvarnak a Nero korabeli irodalmi életét vizsgálja meg.

A munka ezen része számos, a korában ismert és befolyásos, ámde a későbbi irodalomtörténetekben említés nélkül maradt személyről is összegyűjt minden elérhető ismeretet, hát még azokról, akiknek a művei fennmaradtak. Mindezekkel kapcsolatban azonban nem az illetők műveinek irodalmi értékelésén van a hangsúly, hanem az irodalmi életben kirajzolódó politikai és családi kapcsolatokon. Olyan részletkérdések tisztázása kerül előtérbe, mint a Persius család, vagy az Annaea gens története, Seneca sorsa, az irodalmi élet egyes szereplőinek egymáshoz való viszonya, vagy éppen az e viszonyok mögött kibontakozó társadalmi viszonyok. Ezek a

fejezetek Nero korának mindennapjaiba, a birodalom különböző részeiből származó egyes családok Rómát és a római kultúrát gazdagító tevékenységének ismeretébe vezetnek be minket. A szerző mondanivalója kifejtése során Persius három satírját is alapos vizsgálatnak veti alá, és a satírák szövegelemzése szolgál többek közt bizonyítékul következtetései levonásához.

A disszertáció szerves részét képezi a szerzőtől nem különálló részként kezelt problémakör, az ókori Vergilius-filológia kérdéseinek a földolgozása. Vergilius volt, mint ismeretes, a római epikus költészet kiemelkedő alakja, a római állameszme és történelemszemlélet teoretikusa, aki az irodalmi kánonban szinte azonnal elfoglalta az őt megillető kiemelkedő helyet. Takács László eddigi munkássága révén az ókori Vergilius-kommentárok kiemelkedő ismerője. Ugyancsak ő adta ki ugyanis Valerius Probusnak a Persius életrajzára vonatkozó kommentárját, majd egy ugyancsak ehhez a szöveghez írt, reneszánsz korból származó magyarázatot is. Ezekhez az önálló kötetekben kiadott előmunkálatokhoz kapcsolódik tehát a műnek az az önálló egységnek tekinthető része, amely Vergilius alkotásának ókori tovább élését és hatását dolgozza föl. Természetesen ennek a földolgozásnak az alapjául szolgáló körülmény az, hogy Cornutus maga is kommentálta Vergilius művét. A disszertáció ebben az esetben is az egyébként elvesztett kommentár vonatkozó fragmentumok összegyűjtésével és értékelésével kezdődik, azaz a földolgozás itt is szilárd filológiai alapokon nyugszik.

A munkának a Vergilius-filológiára vonatkozó része is számos új fölismeréssel gazdagítja tudásunkat, és akár önálló disszertációként is megállhatna. Egy érdekes fejezet ebben a részben a sztoikus szövegértelmezés (azaz egzegézis) hagyományát kutatja Cornutus munkásságának a tükrében. A sztoikusok allegorikus szöveginterpretációja önmagában véve is érdekes téma, itt azonban mégis a tárgyalás hangsúlya azon van, mi volt Cornutus hozzájárulása a sztoikus hagyományok alakításához.

Ehhez a részhez kapcsolódik a következő, a szerzőtől nem különálló részként kezelt problémakör, az ókori Vergilius-filológia kérdéseinek a földolgozása. Vergilius volt, mint ismeretes, a római epikus költészet kiemelkedő alakja, a római állameszme és történelemszemlélet teoretikusa, aki az irodalmi kánonban szinte azonnal elfoglalta az őt megillető kiemelkedő helyet. Takács László munkássága révén az ókori Vergilius-kommentárok kiemelkedő ismerője, Ugyancsak ő adta ki Valerius Probusnak a Persius életrajzára vonatkozó kommentárját, majd egy ugyancsak ehhez a szöveghez írt, reneszánsz korból származó magyarázatot is. Ezekhez az önálló kötetekben kiadott előmunkálatokhoz kapcsolódik tehát a műnek ez a második, önálló egységnek tekinthető műve, amely Vergilius alkotásának ókori tovább élését és hatását dolgozza föl. Természetesen ennek a földolgozásnak az alapjául szolgáló körülmény az, hogy Cornutus maga is kommentálta Vergilius művét. A disszertáció ebben az esetben is a vonatkozó fragmentumok összegyűjtésével és értékelésével kezdődik, azaz a földolgozás itt is szilárd filológiai alapokon nyugszik.

A munkának a Vergilius-filológiára vonatkozó része is számos új fölismeréssel gazdagítja tudásunkat, és akár önálló disszertációként is megállhatna. Egy érdekes fejezet ebben a részben a sztoikus szövegértelmezés (azaz egzegézis) hagyományát kutatja Cornutus munkásságának a tükrében. A sztoikus szöveginterpretáció önmagában véve is érdekes téma, itt azonban mégis a tárgyalás hangsúlya azon van, mi volt Cornutus hozzájárulása a sztoikus hagyományok alakításához.

A disszertáció tehát ezért mondható többretegű, tartalmilag rendkívül gazdag műnek. Fragmentumok gyűjtésétől verselemzésig sokféle módszer áll a szerző rendelkezésére, hogy mondani-valóját minél világosabban és dokumentáltan fejtse ki.

Ha valaki a munkát figyelmesen olvassa, arra is fölfigyelhet, hogy Takács László mennyire beépült a nemzetközi kutatásba. Szövegében ugyanis nemcsak a szakirodalomra, hanem külföldi kollegák szóbeli közlésére is hivatkozik. Élő nemzetközi szakmai kapcsolatok, a szakirodalom alapos ismerete és a személyes kapcsolatok, így a nemzetközi porondon folyó kutatásokban való aktív részvétel hatása a munka minden lapján érezhető.

Remélhetőleg az eddigiekben sikerült kiemelni a disszertáció érdemeit.

Ha a munkával kapcsolatban néhány fenntartásomat is ismertetnem kell, akkor egy olyannal kezdem, amelyben magam is bizonytalan vagyok.

Az előbbieken ismertetett világos és logikus tagolás következtében ugyanis a disszertációban számos ismétlés van. Ugyanazok a megállapítások és hivatkozások, kényszerűen is, különféle tárgyalások során újból és újból megjelennek, növelve a munka terjedelmét. Természetesen fölvethető ezzel szemben az is, hogy másfajta szerkesztés is lehetséges lett volna, de akkor a három nagy egység egymásba mosódott volna, az egész mű tagolása nem lenne ilyen világos, mint most.

Másik megjegyzés sokkal egyszerűbb.

A szerző Cornutus sztoikus tanait elsősorban irodalomtörténeti érdeklődésű művek alapján közelítette meg, így ezeket is idézi, meglehetősen alaposan és bőségesen. Számos filozófiai érdeklődésre számot tartó tanulmányt is idéz, de mégis kimaradt B. Mates *Stoic Logic* című műve, jóllehet a disszertációban tárgyalt egyik kérdés szempontjából ismerete releváns lett volna. Ugyancsak kimaradt a sztoikus filozófia tanulmányozásában alapvető jelentőségű műnek számító *Die Stoa* című könyv Max Pohlenztől. Ezzel szemben pozitívumként említendő, hogy a szerző magyar szakirodalomra is hivatkozik, még régebb szerzőkre is, mint például Némethy Géza. Ez a hazai gyakorlatban ritka jelenség.

Összességében véve Takács László disszertációja alapos és megbízható módon dolgozza föl Róma irodalmi, sőt, tágabb értelemben vett szellemi életét Nero korában. A munka során ugyanazokat a forrásokkal és ugyanazokkal a személyekkel többször is találkozhatunk, de mindig új szempontú vizsgálódások során. A téma többszöri, több szempontból történő körbejárása a disszertáció egyik legfőbb jellemzője, mert eredményként egy eddig kevésbé kutatott kor sokoldalú, részletes és kimerítő ismeretét kapjuk.

Az elmondottak alapján javaslom Takács Lászlónak a doktori címet odaítélni.

Maróth Miklós